

*Яценко Таміла Олексіївна,
головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

ЗМІСТОВИЙ І МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ В РЕАЛІЯХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Шкільний курс літератури традиційно має людинознавче значення, оскільки домінантою кожного твору є особистість та художнє відображення її вчинків і помислів. Свого часу науковця Н. Й. Волошина наголошувала, що «література формує нову особистість: духовно багату, гармонійно розвинену, національно свідому, з високими моральними ідеалами й естетичними потребами, підготовлену до життя і праці на розвиток своєї держави» [2, с. 47–48]. Означена мета корелює із розробленням змісту шкільної літературної освіти, використанням ефективних методів, прийомів, форм і засобів організації освітнього процесу та визначенні їх формувального впливу на особистість учня-читача.

Ціннісні орієнтири нового змісту сучасної шкільної літературної освіти спрямовані на розвиток особистісних якостей учнів. Так, у чинних модельних навчальних програмах із української літератури для 5–6 та 7–9 класів (керівник авторського колективу – Т. О. Яценко) акцентовано на важливості «виховання національно свідомих громадян України; формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей учнів» [1, с. 3].

У програмах для 5–7 класів, структурованих за тематично-жанровим принципом, передбачено тематичні розділи, зокрема для 5 класу: «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», «Україна і я», «Рідна природа» та для 6 класу – «Міфи прадавньої України», «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», «Ліричні послання Україні». Для 7 класу рекомендовано народну і сучасну пісенну лірику патріотичного спрямування, твори про історичне минуле України, українську

ідентичність, про формування характеру та життєві випробування особистості. Художні твори представлено в таких тематичних розділах: «Пісенна лірика», «Історичне минуле України», «Ми – українці!», «Характер і доля людини».

Особистісна спрямованість змісту сучасного шкільного курсу української літератури чітко прослідковується в підручниках, концепція яких ґрунтується на реалізації особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, культурологічного підходів, текстоцентричному і читацькоцентричному принципах.

Художні твори, художньо-публіцистичні нариси про письменників, літературознавчий матеріал, методичний апарат та ілюстративний матеріал підручників «Українська література. 5 клас», «Українська література. 6 клас» (автори – Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук) спрямовують на формування світогляду, розвиток критичного та образного мислення, національної свідомості учнів-читачів як важливі особистісні якості [4; 5].

Конкретизуємо прикладами. Усвідомленню юною особистістю себе як частини українського народу, вихованню шанобливого ставлення до історії України сприяє рубрика «Читацький путівник» до розділу «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», що вивчається у 5 класі. Зазначається, що «... праукраїнці-росичі створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких збережено історичну пам'ять народу» [2, с. 70]. Актуалізуючи знання п'ятикласників про національні традиції і символи українського народу, передбачено завдання в рубриці «Ти вже знаєш»: «Пригадай відомі тобі легенди. Розкажи, що нового ти довідався/довідалася з них про звичаї, традиції, світогляд українського народу» [4, с. 70]. Методичний апарат до теми вивчення уривку із «Повісті минулих літ» (у переказі В. Близнеця) орієнтує на формування національно свідомої особистості: «Чому Київську Русь вважали однією з найкультурніших держав тогочасної Європи? У чому, на твою думку, полягає важливість для сучасників/сучасниць збереження літописних оповідей про наше минуле? Для чого варто зберігати пам'ять про минуле свого роду і народу?» [4, с. 88].

Пріоритет пізнавальної діяльності учнів на уроках літератури обумовлює створення таких умов, коли суб'єкт навчання активно розвивається як особистість. Тому достатньо конструктивним повинен бути змістовий компонент відомостей про письменника, у розповіді про якого на фоні конкретних історичних фактів необхідно презентувати яскраві епізоди із життя митця, що впливатиме на формування в учнів уявлення про автора твору як знакову особистість, розкриватиме його світогляд, громадську позицію та творчу діяльність. Визначальною в цьому аспекті є творчість Т. Шевченка, велич якої в тому, що ідеалом митця була особистість, яка втілює найкращі риси української духовності та стверджує її гуманістичний характер, що виводило українську націю на загальнолюдський рівень.

Утвердженню таких високих моральних ідеалів учнів сприяє змістове наповнення тематичного розділу «Україна і я», рекомендованого для 5 класу. Змістова художньо-публіцистична оповідь рубрики «Літературознавчий клуб» про сповнене випробувань і боротьби життя Т. Шевченка є передумовою для формування в уяві учнів образу митця як особистості, що й нині залишається найбільшим моральним авторитетом для українського народу.

З огляду на це актуальним є твердження вченого-методиста Є.А. Пасічника щодо значущості навчальних завдань, призначення яких «змінювати сам суб'єкт діяльності, тобто, самого учня, формувати його як особистість» [3, с. 95]. Запропоновані в підручнику української літератури запитання і завдання проблемного характеру спонукають п'ятикласників до розуміння духовно-моральних ідеалів Т. Шевченка, сприяють формуванню ціннісного ставлення до українського народу, Батьківщини, нації, розвитку вміння пояснювати власну громадянську позицію: «Які вчинки Т. Шевченка свідчать про його щире любов до України?» [4, с. 109]. «Чи можна Тараса Шевченка назвати успішною людиною, переможцем? Свою думку обґрунтуй. Чому цього митця вважають найвидатнішим українцем?» [4, с. 115].

У процесі вивчення в 6 класі байок Г. Сковороди в рубриці «Літературознавчий клуб» також акцентовано на величі особистості митця. Запропоновано запитання на розвиток критичного мислення учнів: «Доведи, що

Г. Сковорода був надзвичайно обдарованою особистістю. Як ти розумієш значення слова «філософ»? Чому Г. Сковороду називали мандрівним філософом? [5, с. 44].

Тематичний розділ «Дитинство видатних українців», у якому представлено для текстуального вивчення в 6 класі художньо-біографічні твори про життєвий шлях видатної особистості, сприяє формуванню в учнів уявлення про письменників як знакових особистостей, розвитку пізнавального і читецького інтересу до їхніх творів. Так, у рубриці «Читацький путівник», дидактичне призначення якої полягає у виробленні мотивації в учнів до опрацювання навчальної теми, зазначається: «Дітьми свого часу, зрозуміло, були й усі видатні українці та українки: письменники, художники, композитори, політики. У цьому розділі ти прочитаєш уривок із роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» про малого Тараса Шевченка. А продитячі роки Павла Тичини тобі розповість сучасна письменниця Марина Павленко» [5, с. 190].

Текстоцентричний принцип як основний у побудові означених підручників української літератури передбачає дидактичні можливості для використання художніх текстів виховного змісту. До роздумів про історичну долю України та готовності заради неї до самопожертви спрямовує п'ятикласників вивчення оповідання З. Мензатюк «Мій тато став зіркою». Методичний апарат до опрацювання цієї теми включає особистісно орієнтовані запитання, що сприяють глибокому осмисленню тематики твору – прагнення українського народу до свободи, причетності особистості до історії рідного народу. Наприклад: «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події? «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події?», «Гідність виявляється щоденно у маленьких і великих учинках. Яких саме? На підтвердження цієї думки наведи приклади з відомих тобі літературних творів та з власного життєвого досвіду» [4, с. 199].

У рубриці «Мовна скарбничка» до вивчення в 6 класі творчості Остапа Вишні акцентується на вихованні в учнів пошанування до української мови як однієї із якостей національно свідомої особистості: «Заборони української мови, як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя

спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в ХІХ ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки» [5; с. 219].

Вивчення патріотичної лірики Д. Кременя сприяє формуванню української ідентичності. У підручнику української для 6 класу передбачено дослідницьку роботу щодо підготовки добірки творів такої тематики, виразне їх читання та висловлення своїх міркувань. Водночас акцентується увага учнів на патріотичних віршах і піснях, що з'явилися під час повномасштабної російсько-української війни. Зокрема, рекомендується зісканувати QR-код, ознайомитися з відеопредставленням вірша сучасного поета-воїна П. Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну...» і прокоментувати свої міркування [5, с. 81].

Отже, новий зміст шкільного курсу української літератури для адаптаційного циклу навчання та інноваційне навчальне забезпечення, як у змістовому, так і в методичному аспектах, орієнтовані на формування учнів як духовно розвинених і національно свідомих особистостей.

Список використаних джерел:

1. Модельна навчальна програма «Українська література»: 5–6 класи для закл. заг. серед. освіти /автори: Яценко Т. О. та ін.: Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 64 с.
2. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
3. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: посіб. для студ. вищ. закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
4. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2022. 256с. : іл.
5. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2023. 256 с. : іл.